

MORAVSKÁ MALOVANÁ KERAMIKA ZE SKLONKU STARŠÍHO STUPNĚ Z KUŘIMI, OKR. BRNO-VENKOV

MÄHRISCHE BEMALTE KERAMIK (MBK) VOM ENDE DER ÄLTEREN STUFE AUS KUŘIM, BEZ. BRNO-LAND

ELIŠKA KAZDOVÁ

Abstract

Close to Kuřim, in the „Záhoří do klínů“ field, a large settlement of the Linear Pottery culture was excavated, revealing several pits with Moravian Painted Pottery culture (MPP). This article focuses on one of these features (number 168), the only one to contain a large number of ceramic items. Analysis of the material shows that the pottery shares many common features with pottery from phase Ib MPP; however, there are also some differences, for example the specific shapes of knobs and the absence of incised decoration. It is probable that the Kuřim site is one of a small number of known sites dated to the final phase of the old stage of the Culture with Moravian Painted Pottery (phase Ic).

Keywords

Neolithic, Moravian Painted Pottery culture, settlement assemblage, relative chronology, older stage

I. Úvod

V letech 1996 a 1997 provedl ÚAPP Brno rozsáhlý záchranný archeologický výzkum v severní části katastru Kuřimi v poloze „Záhoří do klínů“ („U kopečku“) (obr. 1). Na odkryté ploše o rozloze 1,7 ha bylo prozkoumáno nejprve 224 zahloubených objektů a 304 kúlové jamky (Bálek, Matějčková 1999, 280–281), v následujícím roce pak dalších 16 sídlištních objektů a zbytky dvou kruhových pecí (Bálek 2000, 97). Převážná většina jam a všechny pozůstatky půdorysů staveb patří dlouhodobému osídlení lidí s lineární keramikou, prakticky ze všech fází trvání této kultury (Čižmář 2000). Kromě uvedených zpráv vyšla o kuřimském sídlišti předběžná informativní studie (Bálek, Čižmář, Geislerová 2000) a předmětem nedávného zpracování se stal pohřeb dítěte z jámy 243, datovaný početnou keramikou do fáze IIa moravské LnK (Čižmář, Dočkalová 2007, 118–119, obr. 1, 2).

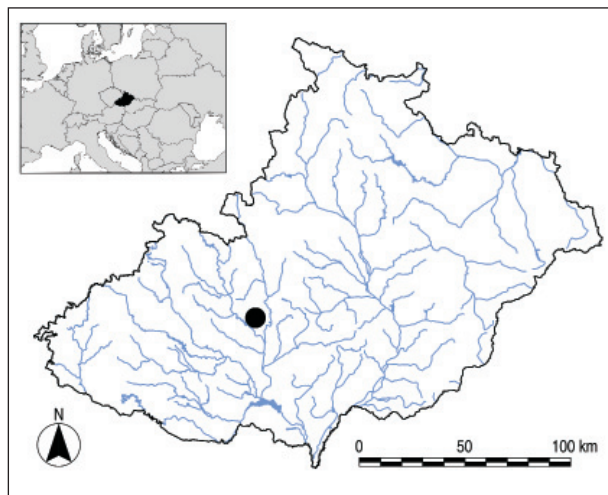
V prvních předběžných zprávách o tomto výzkumu se uvádí, že ke kultuře s moravskou malovanou keramikou (MMK) náleží 5 objektů a v dalších pěti se našla keramika obou neolitických kultur (Bálek, Matějčková 1999, 281), případně méně konkrétně, že pouze zlomek objektů náleží MMK a kultuře středodunajských popelnicových polí (Čižmář 2000, 16).

Moravská malovaná keramika z Kuřimi se podle prvotního předběžného posouzení spojovala s fází Ib (Bálek, Matějčková 1999, 281; Bálek, Čižmář, Geislerová 2000, 8). S odstupem času a zejména po nových zkušenostech s hodnocením souborů ze Žebětína „U křivé borovice“ (Kuča, Kazdová, Přichystal 2003), z Mokré a Jinačovic (Kuča 2008) je zřejmé, že kuřimský náleзовý

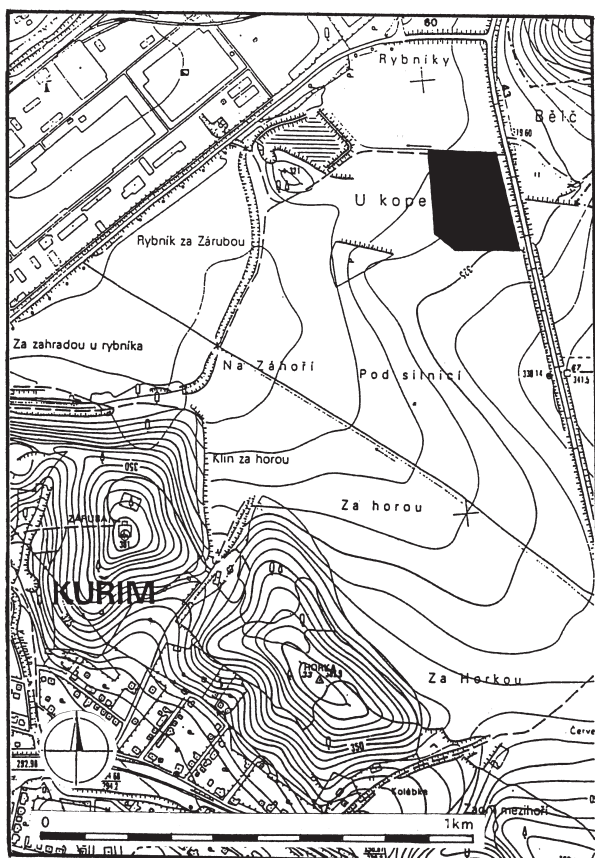
soubor vykazuje více podobností s keramikou závěrečné fáze staršího stupně (Ic).

II. Objekty s moravskou malovanou keramikou

Na základě studia keramického obsahu jam je možné připisat mladoneolitickému osídlení v poloze „Záhoří do klínů“ celkem 6 objektů, ve většině případů však s jistými rozpaky, protože až na jedinou jámu (obj. 168) obsahují jen velmi nízký počet zlomků keramiky, od dvou do pěti kusů (obj. 138, 144, 194, 224, 286). V několika dalších jamách z předlengyelského sídlištního areálu představuje MMK obdobně nepočetnou příměs (obj. 229, 248, 251, 255).

Poloha studovaného mikroregionu na mapě Moravy.
Location of the study area on a map of Moravia.

Obr. 1. Kuřim. Poloha naleziště na mapovém výřezu v měřítku 1 : 10 000. Zkoumaná plocha je vyznačena černě (podle Bálek, Čižmář, Geislerová 2000, Obr. 2).

Abb. 1. Kuřim. Lage der Fundstätte in einem Kartenausschnitt im Maßstab 1:10 000. Die Grabungsfläche ist schwarz gekennzeichnet (nach Bálek, Čižmář, Geislerová 2000, Abb. 2).

Je třeba ještě zmínit, že s lengyelským osídlením lokality spojují autoři výzkumu také několik kruhových pecí s pravidelnou obdélnou či kvadratickou předpecní jámou, přestože z nich nepocházejí žádné nálezy (Bálek 2000, 97; Bálek, Čižmář, Geislerová 2000, 8; Čižmář 2000, obr. 9). Jedním z důvodů uvedeného kulturního zařazení má být jejich tvarová či konstrukční odlišnost od pecí běžných v prostředí s LnK. Vzhledem k slabému zastoupení kultury s MMK na lokalitě je však připsání pecí právě této pravěké komponentě poněkud diskutabilní – mohlo by se o tom uvažovat až po vyloučení možné spojitosti těchto zařízení s kulturou středodunajských popelnicových polí.

III. Rozbor a vyhodnocení keramiky

Z neolitického areálu v poloze „Záhoří do klínů“ u Kuřimi jsem zpracovala početnější soubor ze samostatného objektu č. 168 (hliník), z jehož výplně pochází celkem 148 kusů keramiky. V uvedeném počtu tvoří 15 zlomků intruzi z předcházejícího staroneolitického osídlení. Z nekeramického inventáře objektu 168 je třeba

zmínit kolekci štípané industrie čítající 45 ks (z toho 2 obsidiány), dva artefakty broušené industrie, 14 zvířecích kostí a několik hrudek mazanice.

III.1. Tvary nádob

V hodnoceném souboru keramiky z obj. 168 je zastoupen hrnc s plynulou esovitou profilací a rozvěřeným hrdlem- č. 115 podle numerického kódu MMK (Podborský, Kazdová, Košťuřík, Weber 1977). Plastické výčnělky má střídavě rozmístěny na maximální výduti a na hrdle nádoby (obr. 3:2). Podobný typ může reprezentovat také hrdlo s okrajem, na kterém se nachází svisle protáhlý výčnělek (obr. 3:5). Soubor obsahuje rovněž části z jiných hrncovitých tvarů, především z puten (230), z nichž pocházejí zlomky stěn s rohatými „uchy“ (obr. 3:6, 10).

V keramickém materiálu jsou početně zastoupeny mísy, především varianta s přímými rovnými plecemi nebo slabě prohnutými plecemi (320) (obr. 3:4,7,9; 4:4; 5:8). Varianty s rozvěřenými plecemi jsou v našem souboru méně časté (obr. 3:8; 5:4?). Vyskytují se také zlomky, které lze jednoznačně označit jako mísy na duté nožce (400), bez možnosti dalšího určení na úrovni typu a varianty (obr. 4:2). Zachované části malované ornamentace dokládají, že mísa na nožce byla původně zdobena převážně žlutou malbou (obr. 4:5–8).

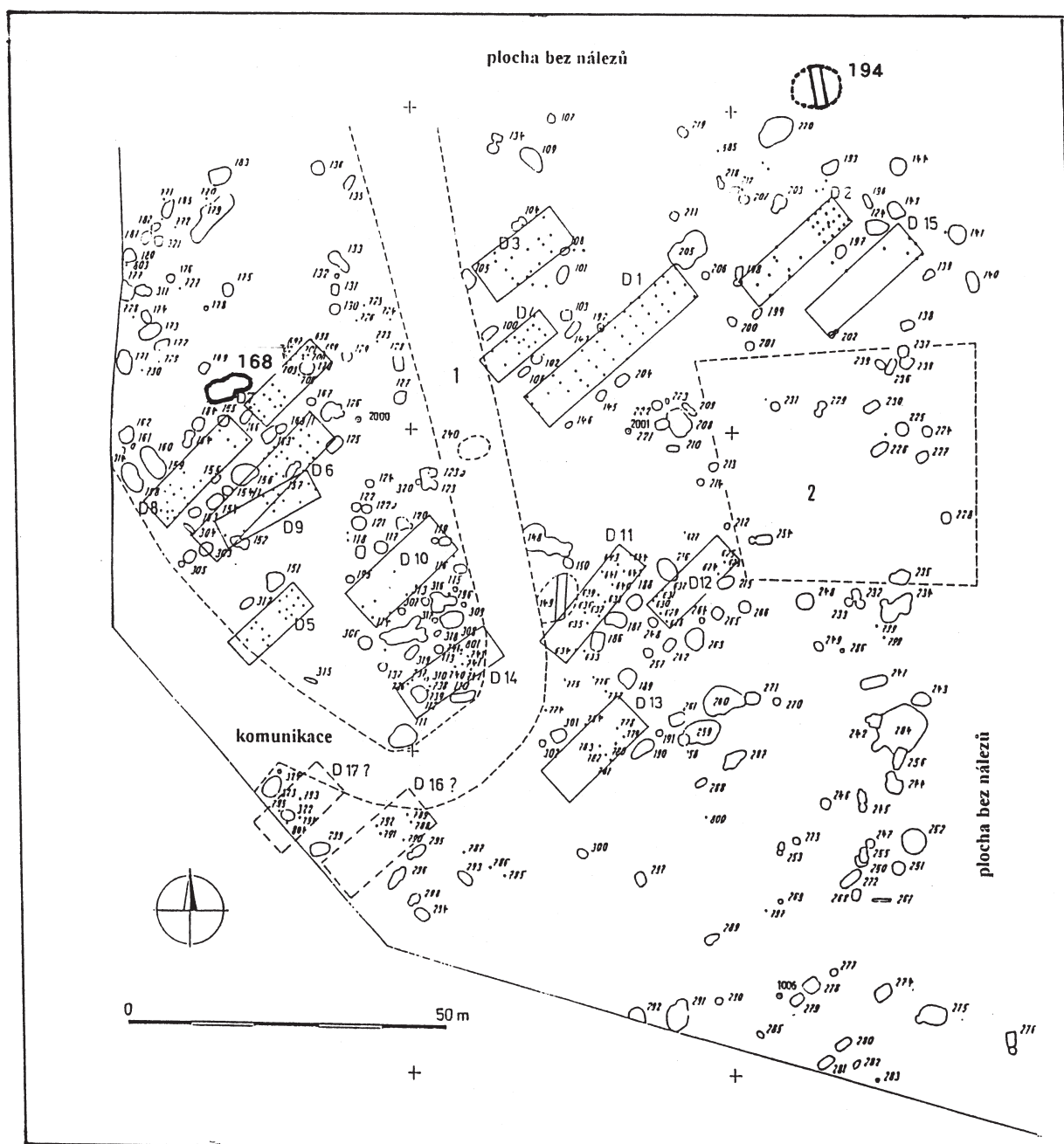
Mezi jemnou tenkostěnnou keramikou (obr. 3:1; 4:1; 5:1,3,5,6,9,10) převládají střepy z pohárků. Exemplář s nízkým prohnutým hrdlem (obr. 5:5) odpovídá nejspíše variantě 537 (Podborský, Kazdová, Košťuřík, Weber 1977, 106, obr. 21). Ostatní fragmenty z pohárků (obr. 3:1; 4:1; 5:1,3,6,9) nelze blíže klasifikovat.

Kategorii označenou jako jiné užitkové tvary reprezentují v sídlištním materiálu především naběračky. Z hodnoceného objektu pocházejí zlomky z menší naběračky s vodorovně nasazenou kratší tulejí (obr. 3:3). Z hlediska morfologie nelze přes 30 kusů silnostěnné hrubé keramiky, podobně jako 20 fragmentů jemné keramiky.

III.2. Výzdoba

V souboru keramiky z výplně objektu 168 zjišťujeme malovanou a plastickou výzdobu. Důležité je negativní zjištění, že se na hodnocené keramice nevyskytuje tzv. rýsovaná ornamentace. Absence právě tohoto výzdobného druhu se považuje za jeden ze tří hlavních znaků keramiky fáze Ic (Rakovský 1985, 158). Výjimku představuje nestandardní rýsování nebo spíše rytí na jedné nádobě z Jezeřan-Maršovic (Rakovský 1986, Abb. 3:6).

Jen na malém počtu keramických jedinců se zachovalo malování v takovém stavu, aby se dal spolehlivě určit druh malby a aby bylo možné rozpoznat jednotlivé výzdobné prvky a motivy. Na několika silnostěnných zlomcích je doložena jak prostá malba na přirozeném povrchu keramiky (obr. 4:1,9), tak i malovaná ornamentace na monochromním červeném nátěru (obr. 4:5–8). Je zřejmé, že na sídlišti v Kuřimi nositelé kultury s MMK používali při zdobení nádob souběžně tradiční prostou malbu

Obr. 2. Kuřim. Trať „Záhoří do klínů“. Celkový plán zkoumané plochy s hustou zástavbou kultury s lineární keramikou a dvěma zakreslenými objekty kultury s moravskou malovanou keramikou (obj. 168, 194).

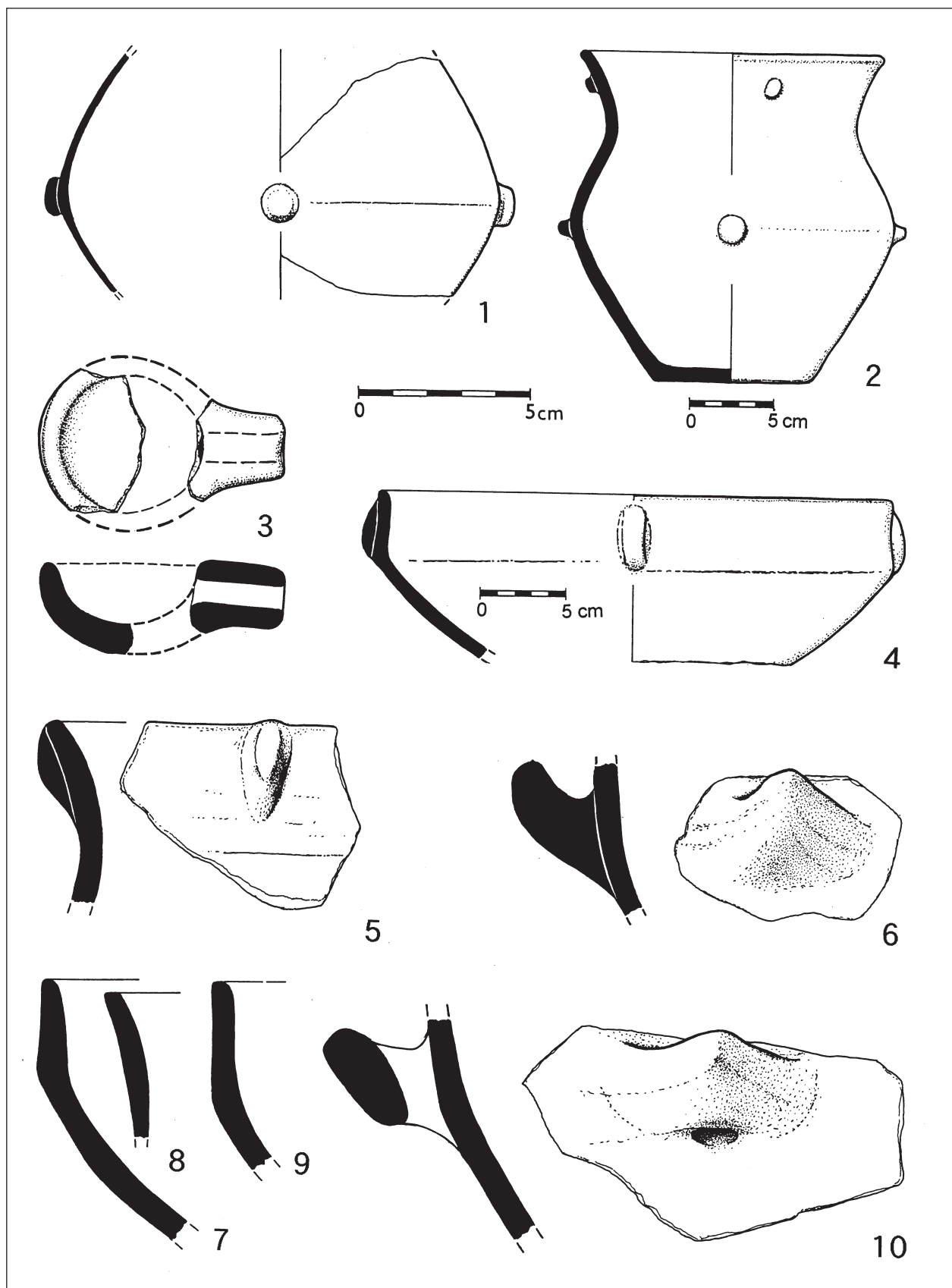
Abb. 2. Kuřim. Flur „Záhoří do klínů“. Gesamtplan der untersuchten Fläche mit dichter Bebauung der Kultur mit Linienbandkeramik und mit zwei eingezeichneten Objekten der Kultur mit MBK (Obj. 168, 194).

i techniku rozšířenou na konci staršího stupně, která byla oblíbená také na začátku mladšího stupně MMK. Ivo Rakovský počítá pro fázi Ic přímo s masovým výskytem malby na monochromním červeném nátěru (Rakovský 1985, 158), což lze prokázat jen v kolekcích s dobře zachovalou malbou, a to není případ právě hodnoceného souboru keramiky.

Ze studia použitých barev na malovanou ornamentaci je evidentní, že se neobjevuje bílá, zatímco žlutý pigment výrazně převládá na poměrně velkých plochách

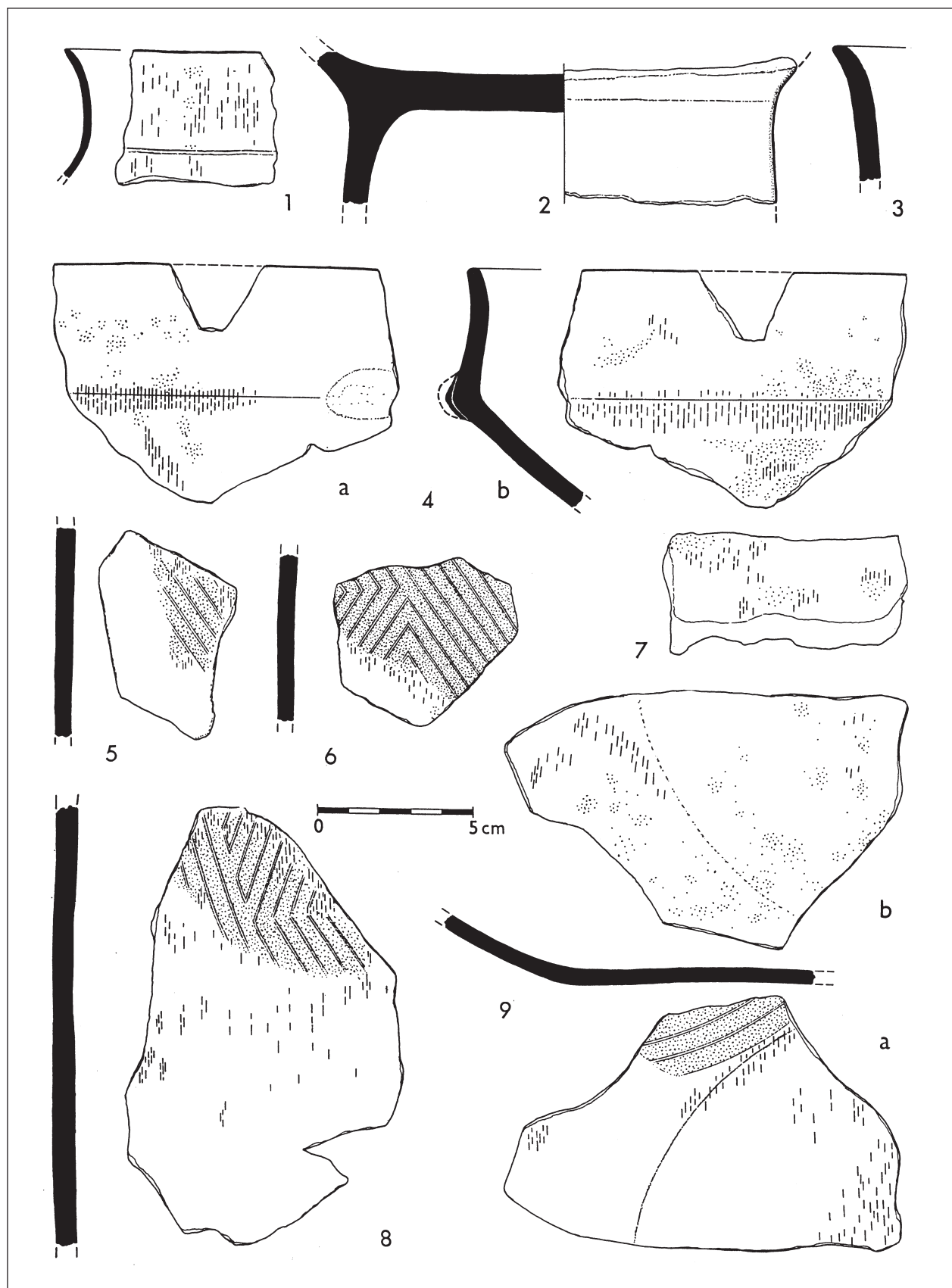
silnostěnných nádob (obr. 4:5,6,8). Z hlediska použitých výzdobných prvků a motivů jsou na keramice zachovány vícenásobné žluté pruhy (kódové č. 12) a oblouky, které původně tvořily patrně motiv meandru (obr. 4:6,8) a hvězdice (obr. 4:9a), což jsou motivy časté na keramice fáze Ib.

Plastické výzdobné a účelové tvary reprezentují hlavně výčnělky, které jsou na rozdíl od většiny exemplářů ze starších fází bez otvorů. Také chybí výčnělky v podobě „soví hlavičky“ rozšířené zejména na počátku mladšího

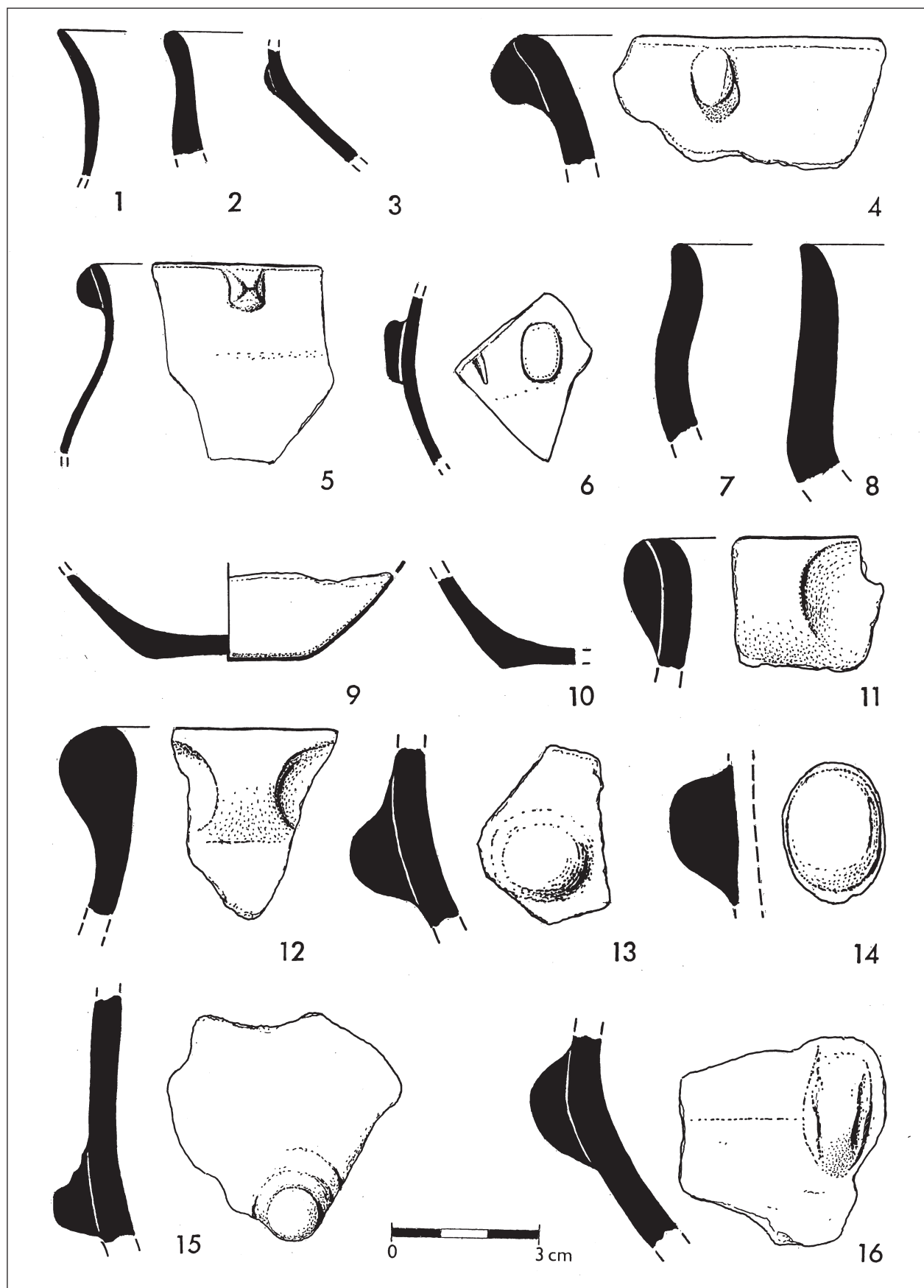
Obr. 3. Kuřim. Trať „Záhoří do klínů“. Keramika z obj. 168 (výběr).

Abb. 3. Kuřim. Flur „Záhoří do klínů“. Keramikauswahl aus Objekt 168.

Obr. 4. Kuřim. Trať „Záhoří do klínů“. Keramika z obj. 168 (výběr).

Abb. 4. Kuřim. Flur „Záhoří do klínů“. Keramik mit bemalter Verzierung aus Objekt 168.

Obr. 5. Kuřim. Trať „Záhoří do klínů“. Keramika z obj. 168 (výběr).

Abb. 5. Kuřim. Flur „Záhoří do klínů“. Keramikauswahl aus Objekt 168.

stupně MMK. V souboru z Kuřimi se vyskytují polokulovité výčnělky (obr. 3:2; 5:4,13,14), dále hráněné obloukovité i ostřeji hráněné (obr. 5:5) umístěné většinou při okraji nádob (obr. 5:11,12; 3:5) nebo svisle přes plece mís (obr. 3:4). Stejně byly zjištěny na mísách v Brně-Bystřici (Rakovský 1986, Abb. 4:2,3) i v některých objektech z Jezeřan-Maršovic (Rakovský 1985, obr. 11: 2; 13:6,9). Počátek jejich obluby je možné klást právě do přechodného období mezi oběma stupni MMK; na klasických lokalitách fáze Ib, jako jsou Jaroměřice nad Rokytnou, nejsou doloženy (Košťálek 1979). Ojedinele se vyskytují i další tvary výčnělků, mnohé z nich se udržují od starší fáze I. stupně průběžně, proto jejich význam pro jemnou vnitřní chronologii nelze přeceňovat. Plastické účelové tvary zastupují rohatá „ucha“ z puten – jak protáhlá bez otvoru (obr. 3:6), tak i s otvorem (obr. 3:10).

IV. Relativní chronologie MMK z obj. 168

Na základě výše provedeného rozboru keramiky je zřejmé, že soubor obsahuje část znaků typických pro fázi Ib, od ní se však odlišuje především úplnou absencí rýsované ornamentace. Náplň obou navazujících fází staršího stupně má mnoho společných znaků jak v tvarech keramiky, tak i ve výzdobě, proto u méně početných souborů se špatně zachovanou malbou není snadné jednoznačně je od sebe rozlišit. Z plastické výzdoby je možné považovat za příznačné pro fázi Ic hráněné výčnělky, aplikované při okrajích nádob nebo svisle přes plece mís (obr. 3:4,5; 5:5,11,12).

V. Závěr

V rámci rozsáhlého neolitického areálu s lineární keramikou v poloze „Záhoří do klínů“ na katastru Kuřimi se našly také stopy po krátkodobém osídlení lidem s MMK. Vyhodnocení souboru keramiky z objektu 168 upřesnilo jeho relativní chronologii – jde o keramiky se zřejmou návazností na fázi Ib a současně s několika typickými projevy vývoje na sklonku staršího stupně kultury s MMK, který se od poloviny 80. let 20. století označuje jako fáze Ic (Rakovský 1985; 1986). Další osídlení s MMK v Kuřimské kotlině: z dřívějšího zpracování je znám sídlištní objekt fáze IIB v poloze „Za špihlíkem“ (Kazdová 1992) a z nedávných záchranných výzkumů byla zjištěna nová lengyelská sídliště v tratích „Za kostelem“ a „Klín u Jinačovic“ (Přichystal 2006). Stav poznání lengyelského osídlení na Kuřimsku a v širším okolí názorně přibližuje následující kolektivní studie (Kuča, Kovář, Nývltová Fišáková, Přichystal 2006, 94, obr. 5).

V současné době známe na Moravě téměř 10 lokalit s nálezy souborů, které odpovídají v hlavních znacích charakteristice fáze Ic, jak ji předložil I. Rakovský (1985; 1986). Patří k nim také soubor keramiky z Kuřimi „Záhoří do klínů“ a lze očekávat, že časem budou potvrzena a rozpoznána další naleziště.

Zusammenfassung

Im Rahmen der vom ÚAPP Brno in den Jahren 1996 und 1997 im nördlichen Teil des Katastergebietes Kuřim in der Lage „Záhoří do klínů“ („U kopečku“) (Abb. 1) durchgeführten Rettungsgrabung wurde auf einer Fläche von 1,7 ha eine ausgedehnte altneolithische Besiedelung freigelegt (Bálek, Matějčková 1999; Bálek 2000). Die überwiegende Mehrheit der Gruben und alle Grundrisse der Bauten gehören zu einer langfristigen Besiedelung mit Linienbandkeramik (Čižmář 2000). In den vorläufigen Berichten wird auch ein schwächeres Vorkommen von mährischer bemalter Keramik erwähnt (Bálek, Matějčková 1999, 281); in Bezug zur Besiedelung mit Linienbandkeramik handelt es sich jedoch lediglich um eine geringe Anzahl von Objekten und Funden, ähnlich wie im Falle der Urnenfelderkultur des mittleren Donaugebietes (Čižmář 2000, 16).

Die aus dieser Grabung stammende mährische bemalte Keramik wurde vorläufig mit Phase Ib in Verbindung gebracht (Bálek, Matějčková 1999, 281; Bálek, Čižmář, Geislerová 2000, 8). Nach den mit der Bewertung der Gruppen aus Žebětín „U křivé borovice“ (Kuča, Kazdová, Přichystal 2003), aus Mokrá und aus Jinačovice (Kuča 2008) gemachten neuen Erfahrungen zeigt sich jedoch, dass das Material aus Kuřim auch beträchtliche Ähnlichkeit mit Keramik der Phase Ic aufweist.

Im vorliegenden Beitrag wird aus der jungneolithischen Besiedelung in der Lage „Záhoří do klínů“ eine größere Keramikgruppe aus Objekt 168 bearbeitet; die übrigen Objekte (138, 144, 194, 224, 286) enthalten nur eine sehr geringe Anzahl von Bruchstücken (2–5 Exemplare). In vier Gruben mit Linienbandkeramik (Obj. 229, 248, 251, 255) stellt MBK ebenfalls nur eine zahlenmäßig geringe Beimischung dar. Die Grabungsleiter bringen auch einige Kreisöfen mit regelmäßiger, länglicher Vorofengrube mit der Lengyel-Besiedelung der Fundstätte in Verbindung, obwohl keine der Funde aus ihnen stammen (Bálek 2000, 97; Bálek, Čižmář, Geislerová 2000, 8; Čižmář 2000, Abb. 9). Diese kulturelle Einordnung basiert auf den Unterschieden in ihrer Konstruktion im Vergleich zu den in einer Umgebung mit Linienbandkeramik üblicherweise auftretenden Öfen. Im Hinblick auf das schwache Vorkommen der Kultur mit MBK an der Fundstätte ist eine Zuordnung der Öfen gerade zu dieser urzeitlichen Komponente einigermaßen diskutabel.

Aus Objekt 168 stammen insgesamt 148 Keramikstücke, davon sind 15 Bruchstücke LBK-Intrusionen. Das Objekt enthielt 45 Stück gespaltener Steinindustrie (davon 2 Obsidiane), 2 Artefakte geschliffener Steinindustrie, 14 Tierknochen und einige Brocken Lehmwurf. Aus Sicht der Gefäßformen ist in der ausgewerteten Gruppe ein Topf mit fließender s-förmiger Profilierung und umgestülptem Hals, mit am Bauch und am Hals des Gefäßes abwechselnd angeordneten Knubben (Abb. 3:2) vertreten. Die Gruppe enthält ebenfalls Teile anderer topfartiger Formen, vor allem von Bütten (Abb. 3:6, 10). Zahlreich vertreten sind Schalen, zumeist mit geraden Schultern oder schwach gewölbten Schultern (Abb. 3:4,7,9; 4:4; 5:8). Varianten mit umgestülpten Schultern sind weniger

häufig (Abb. 3:8; 5:4?). Es kommen auch Bruchstücke von Schalen mit hohlem Fuß auf (Abb. 4:2); einige von ihnen waren ursprünglich mit überwiegend gelber Bemalung verziert (Abb. 4:5–8). Von feiner dünnwandiger Keramik (Abb. 3:1; 4:1; 5:1,3,5,6,9,10) überwiegen Scherben von Bechern. Ein Exemplar mit niedrigem gewölbten Hals (Abb. 5:5) entspricht höchstwahrscheinlich der Variante 537 (Podborský, Kazdová, Koštuřík, Weber 1977, 106, Abb. 21), die übrigen Fragmente lassen sich nicht näher klassifizieren. Keramiknutzformen repräsentieren vor allem Teile einer kleineren Schöpfkelle mit waagrecht eingesetzter Tülle (Abb. 3:3).

Bezüglich der Verzierung ist wichtig, dass an der Keramik aus Objekt 168 überhaupt keine sogenannte gezeichnete Ornamentik auftritt. Das Fehlen gerade dieser Verzierung wird als eines der Hauptmerkmale für Keramik der Phase Ic angesehen (Rakovský 1985, 158). Eine Ausnahme bildet die Ritzverzierung auf einem der Gefäße aus Jezeřany-Maršovice (Rakovský 1986, Abb. 3:6). Auf nur einer geringen Anzahl von Bruchstücken ist die Bemalung so gut erhalten, dass die Technik der Bemalung bestimmt und die einzelnen Zierelemente und Motive erkannt werden können. Auf mehreren starkwändigen Bruchstücken ist sowohl eine einfache Bemalung auf der natürlichen Oberfläche der Keramik (Abb. 4:1,9), als auch eine bemalte Ornamentik auf einfarbigem rotem Anstrich belegt (Abb. 4:5–8). Es ist offensichtlich, dass die Träger der Kultur mit MBK in der Siedlung in Kuřim zur Verzierung der Gefäße gleichzeitig sowohl die traditionelle einfache Bemalung, als auch die gegen Ende der älteren Stufe verbreitete Technik verwandt haben, die dann auch zu Beginn der jüngeren MBK-Stufe beliebt war. Für die Phase Ic rechnet man mit einem zahlreichen Vorkommen einer Bemalung auf einfarbigem roten Anstrich (Rakovský 1985, 158), was sich nur in Sammlungen mit gut erhaltener Bemalung nachweisen lässt. Aus dem Studium der Farbigkeit der bemalten Ornamentik aus Kuřim wird offensichtlich, dass überhaupt kein Weiß vorkommt, während das Pigment Gelb auf den relativ großen Flächen der starkwändigen Gefäße deutlich überwiegt (Abb. 4:5,6,8). Bezüglich der verwendeten Zierelemente und Motive haben sich auf der Keramik mehrfache gelbe Streifen und Bögen erhalten, die ursprünglich Mäander (Abb. 4:6,8) und Sterne (Abb. 4:9a) bildeten, die häufige Motive auf der Keramik der Phase Ib waren.

Plastische Zier- und Nutzformen werden hauptsächlich durch Knubben ohne Öffnungen repräsentiert. Es fehlen sogenannte „Eulenköpfchen“, die besonders zu Beginn der jüngeren MBK-Stufe verbreitet waren. In der Gruppe aus Kuřimi treten halbkreisförmige Knubben auf (Abb. 3:2; 5:4,13,14), ferner gekantete, bogenförmige Knubben und scharf gekantete Knubben (Abb. 5:5), die sich zumeist am Gefäßrand befinden (Abb. 5:11,12; 3:5) oder senkrecht über die Schulter der Schalen angeordnet wurden (Abb. 3:4). Die gleichen Knubben wurden auf Schalen in Brno-Bystrc und in einigen Objekten aus Jezeřany-Maršovice festgestellt (Rakovský 1985, Abb. 11: 2; 13:6,9; 1986, Abb. 4:2,3). Den Beginn ihrer Beliebtheit kann man möglicherweise gerade in die Über-

gangszeit zwischen die I. und II. MBK-Stufe legen; an den klassischen Fundstätten der Phase Ib (z.B. in Jaroměřice nad Rokytnou) sind sie nicht belegt (Koštuřík 1979). Vereinzelt treten auch weitere Knubbenformen auf, die sich ab der älteren I. Phase ununterbrochen gehalten haben, weswegen ihre Bedeutung für eine feine innere Chronologie nicht überbewertet werden kann.

Aufgrund der durchgeführten Analyse der Keramik wird deutlich, daß die Gruppe aus Kuřim einen Teil der für Phase Ib der MBK typischen Merkmale enthält. Von ihr unterscheidet sich jedoch auffällig das völlige Fehlen von gezeichneter Ornamentik. Der Inhalt beider aufeinander folgenden Phasen der älteren Stufe (Ib-Ic) hat Vieles gemeinsam, dies sowohl hinsichtlich der Keramikformen, als auch in den Verzierungen, weswegen es bei zahlenmäßig kleineren Gruppen mit schlecht erhaltener Bemalung nicht leicht ist, sie voneinander zu unterscheiden. Ein Vergleich der Keramik von mehreren Fundstätten vom Ende der älteren Stufe zeigt, daß für Phase Ic gekantete Knubben, die an den Rändern der Gefäße appliziert wurden charakteristisch sind (Abb. 3:4,5; 5:5,11,12).

In dem ausgedehnten neolithischen Areal mit Linienbandkeramik bei Kuřim stellt die Besiedelung mit MBK eine kurzfristige Angelegenheit dar. Durch die Auswertung der Keramik aus Objekt 168 wurde seine relative Chronologie präzisiert: es handelt sich um Funde mit offensichtlicher Anknüpfung an Phase Ib und gleichzeitig mit mehreren typischen Erscheinungsformen der Entwicklung gegen Ende der älteren Stufe der Kultur mit MBK, die ab Mitte der achtziger Jahre des 20. Jahrhunderts als Phase Ic bezeichnet wurde (Rakovský 1985; 1986). Im Kontext der bisher bekannten Lengyel-Besiedelung im Kuřimer Becken und seiner Umgebung (Kuča, Kovář, Nývltová Fišáková, Přichystal 2006, 94, Abb. 5) nehmen die Spuren der Besiedlungsaktivitäten des Volkes mit MBK in der Lage „Záhoří do klínů“ einen wichtigen Platz ein.

Literatura

- Bálek, M. 2000:** Kuřim (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 41 (1999), 97.
- Bálek, M., Čižmář, Z. Geislerová, K. 2000:** Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu neolitického sídliště v Kuřimi. *Památky archeologické, Supplementum* 13, 8–19.
- Bálek, M., Matějčíková, A. 1999:** Kuřim (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 39 (1995–1996), 280–281.
- Čižmář, Z. 2000:** Neolit. In: M. Čižmář, K. Geislerová, J. Unger (eds): *Výzkumy. Ausgrabungen 1993–1998*, Brno: Ústav archeologické památkové péče Brno, 15–21 (ke Kuřimi spec. 16–17, obr. 6).
- Čižmář, Z., Dočkalová, M. 2007:** Pohřby dětí na moravských neolitických sídlištích. In: R. Tichý: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2006*. Archeologické studie Univerzity Hradec Králové 1. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 117–122.

- Doneus, M. 2001:** *Die Keramik der mittneolithischen Kreisgrabenanlage von Kamegg, Niederösterreich.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Kazdová, E. 1992:** Sídliště s vypíchanou a moravskou malovanou keramikou v Kuřimi, okr. Brno-venkov. *Pravěk Nová řada* 1992/2, 23–49.
- Kazdová, E. 1994:** Osídlení Brněnska ve středním a mladším neolitu. Kultury s vypíchanou a moravskou malovanou keramikou. *Pravěk Nová řada* 1994/4, 43–57.
- Košťuřík, P. 1979:** *Neolitické sídliště s malovanou keramikou u Jaroměřic n. R.* Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd VII/1, Praha: Academia.
- Kuča, M. 2008:** Sídliště fáze Ic kultury s moravskou malovanou keramikou v Mokré u Brna, okr. Brno-venkov. In: Z. Měřinský, J. Klápště (eds.): *Moravskoslezská škola doktorských studií. Seminář 1.* Brno: Masarykova univerzita, 36–41.
- Kuča, M., Kazdová, E., Přichystal, A. 2003:** Sídliště kultury s moravskou malovanou keramikou staršího stupně v Brně-Žebětíně. Poznámky k fázi Ib kultury s MMK v brněnské kotlině. *Pravěk Nová řada* 2003/13, 37–89.
- Kuča, M., Kovář, J., Nývltová Fišáková, M., Přichystal, A. 2006:** Lengyelské osídlení hradní ostrožny v Lelekovicích, okr. Brno-venkov. *Acta Musei Moraviae, sci. soc.* 91, 89–98.
- Podborský, V., Kazdová, E., Košťuřík, P., Weber, Z. 1977:** *Numerický kód moravské malované keramiky. Problémy deskripce v archeologii.* Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- Přichystal, M. 2006:** Kuřim (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 47, 108.
- Rakovský, I. 1985:** *Morava na prahu eneolitu.* Rkp. kandidátské disertační práce. Uloženo: Knihovna Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.
- Rakovský, I. 1986:** Die Neige der älteren Stufe der Kultur mit mährischer bemalter Keramik im Lichte der Funde aus Jezeřany-Maršovice und Brno-Bystrc. In: B. Chropovský (ed): *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur.* Nitra-Wien: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, 243–250.
- Šmíd, M. 1991:** Nové nálezy kultury s moravskou malovanou keramikou na Prostějovsku, *Archeologické rozhledy* 43, 185–205.

Kontakt

Eliška Kazdová
Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arne Nováka 2
Cz - 602 00 Brno
1938@mail.muni.cz